

**XABEAS KORPUS INSTITUTI: INSON ERKINLIGINI HIMOYA QILUVCHI
KONSTITUTSIYAVIY MEXANIZM SIFATIDA****Yodgorov Ismoil Akmal o'g'li**

TDYU huzuridagi Samarqand viloyat akademik litseyi o'quvchisi.

yodgorovismoil55@gmail.com +998917330515**Raxmatova Gulsanam Keldiyar qizi**

TDYU huzuridagi Samarqand viloyat akademik litseyi o'quvchisi.

gulrakh1115@gmail.com +998505513484<https://doi.org/10.5281/zenodo.20030017>

Annotatsiya. Mazkur maqolada xabeas korpus institutining vujudga kelish tarixi, huquqiy tabiati hamda insonning fundamental huquq va erkinliklarini ta'minlashdagi o'rni ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Xususan, xabeas korpus institutining dastlab Habeas Corpus Act 1679 qabul qilinishi orqali shakllanganligi, uning shaxsni asossiz hibsga olish, noqonuniy qamoqda saqlash va davlat organlarining vakolatlarini suiiste'mol qilishiga qarshi samarali huquqiy vosita sifatidagi ahamiyati yoritiladi. Maqolada ushbu institutning inson erkinligi, shaxs daxlsizligi va odil sudlov prinsiplari bilan uzviy bog'liqligi ochib beriladi.

Shuningdek, xabeas korpusning zamonaviy konstitutsiyaviy davlatlarda demokratik boshqaruv, sud hokimiyati mustaqilligi hamda huquq ustuvorligini ta'minlashdagi roli tahlil qilinadi. Turli davlatlar tajribasi asosida mazkur institutning amaliy qo'llanish mexanizmlari, protsessual kafolatlari va inson huquqlarini himoya qilishdagi samaradorligi ko'rib chiqiladi.

Bundan tashqari, O'zbekiston Respublikasida xabeas korpus institutining joriy etilishi, milliy jinoyat-protsessual qonunchilikdagi o'rni hamda sud-huquq islohotlari doirasidagi ahamiyati alohida baholanadi. Tadqiqot natijasida xabeas korpus instituti shaxs erkinligini himoya qiluvchi muhim konstitutsiyaviy mexanizm ekanligi va uning demokratik-huquqiy davlat barqarorligidagi strategik o'rni asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: Xabeas korpus, shaxs erkinligi, shaxs daxlsizligi, noqonuniy hib, odil sudlov, inson huquqlari, konstitutsiyaviy kafolatlari, sud nazorati, huquq ustuvorligi, jinoyat protsessi.

Abstract. This article provides a scientific and theoretical analysis of the historical emergence, legal nature, and significance of the habeas corpus institution in ensuring fundamental human rights and freedoms. In particular, the study examines the formation of this institution through the adoption of the Habeas Corpus Act 1679 and highlights its role as an effective legal mechanism against arbitrary arrest, unlawful detention, and abuse of power by state authorities. The article also explores the close connection between habeas corpus, individual liberty, personal inviolability, and the principles of fair trial.

Furthermore, the research analyzes the role of habeas corpus in modern constitutional states as an essential instrument for ensuring democratic governance, judicial independence, and the rule of law. Based on comparative legal analysis of different countries' experiences, the practical implementation mechanisms, procedural safeguards, and effectiveness of this institution in protecting human rights are examined. In addition, particular attention is given to the introduction of the habeas corpus institution in the Republic of Uzbekistan, its place within national criminal procedural legislation, and its significance in the framework of judicial and legal reforms. The study concludes that habeas corpus serves as a crucial constitutional mechanism for safeguarding individual freedom and plays a strategic role in maintaining the stability of a democratic state governed by the rule of law.

Keywords: *Habeas corpus, individual liberty, personal inviolability, unlawful detention, fair trial, human rights, constitutional guarantees, judicial control, rule of law, criminal procedure.*

Asosiy qism.

Xabeas korpus instituti: shaxs erkinligini himoya qiluvchi konstitutsiyaviy mexanizm sifatida. Xabeas korpus instituti demokratik-huquqiy davlatlarning eng muhim huquqiy kafolatlaridan biri hisoblanadi. Mazkur institutning asosiy maqsadi shaxsni asossiz ravishda ushlab turish, noqonuniy qamoqqa olish va davlat organlarining protsessual vakolatlarini suiiste'mol qilishidan himoya qilishdan iborat. "Habeas corpus" iborasi lotin tilidan olingan bo'lib, "tanani sudga keltir" yoki "shaxsni sud huzuriga olib kel" degan ma'noni anglatadi.

Tarixan ushbu institut Habeas Corpus Act 1679 orqali ingliz huquq tizimida mustahkamlangan bo'lib, keyinchalik ko'plab davlatlarning konstitutsiyaviy va protsessual qonunchiligiga singdirilgan. Xabeas korpus institutining mazmun-mohiyati shundan iboratki, inson erkinligi davlat manfaatlaridan ustun konstitutsiyaviy qadriyat sifatida e'tirof etiladi. Har qanday shaxsning erkinligini cheklash faqat qonunda nazarda tutilgan asoslar va protseduralar asosida amalga oshirilishi lozim. Aks holda, davlatning majburlov chorasi noqonuniy deb topiladi. Shu nuqtai nazardan, xabeas korpus shaxs erkinligini himoya qiluvchi protsessual qalqon vazifasini bajaradi. O'zbekiston Respublikasida ham xabeas korpus instituti sud-huquq islohotlarining muhim tarkibiy qismi sifatida joriy etilgan. Xususan, Constitution of the Republic of Uzbekistanning 27-moddasida shaxs erkinligi va daxlsizligi mustahkamlangan.

Mazkur moddaga ko'ra, hech kim qonunga asoslanmagan holda hibsga olinishi, qamoqqa olinishi yoki erkinligidan mahrum qilinishi mumkin emas. Shaxsni ushlab turish, qamoqqa olish yoki boshqa tarzda erkinligini cheklash faqat sud qarori asosida yoki qonunda belgilangan tartibda amalga oshiriladi. Ushbu norma xabeas korpus institutining konstitutsiyaviy ifodasi bo'lib, davlat organlari faoliyati ustidan sud nazoratini ta'minlaydi. Konstitutsiyaning 27-moddasi insonning shaxsiy erkinligini mutlaq emas, balki qonun bilan himoyalangan fundamental huquq sifatida e'tirof etadi. Mazkur normaning amaliy ahamiyati shundaki, tergov yoki surishtiruv organlari tomonidan shaxsga nisbatan protsessual majburlov choralari qo'llanilganda, sud nazorati majburiy ravishda ishga tushadi. Bu esa hokimiyatlar bo'linishi prinsipining amaliy ifodasi hisoblanadi. Xabeas korpus institutining samarali ishlashi aybsizlik prezumpsiyasi prinsipi bilan chambarchas bog'liq. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksining 23-moddasida aybsizlik prezumpsiyasi mustahkamlangan bo'lib, unga ko'ra gumon qilinuvchi, ayblanuvchi yoki sudlanuvchi uning aybi qonunda nazarda tutilgan tartibda isbotlanmaguncha va sudning qonuniy kuchga kirgan hukmi bilan aniqlanmaguncha aybsiz hisoblanadi. Ushbu norma zamonaviy jinoyat protsessining fundamental tamoyillaridan biridir.

Aybsizlik prezumpsiyasi shaxsning protsessual maqomini himoya qiluvchi yuridik kafolat sifatida xizmat qiladi. Mazkur prinsip davlat zimmasiga isbotlash majburiyatini yuklaydi.

Ya'ni, shaxs o'zining aybsizligini isbotlashga majbur emas; aksincha, davlat uning aybdorligini qonuniy va ishonchli dalillar orqali isbotlashi lozim. Bu holat inson huquqlarini himoya qilishning asosiy mezonlaridan biri sifatida namoyon bo'ladi.

JPK 23-moddasida belgilangan yana bir muhim qoida — barcha bartaraf etib bo'lmaydigan shubhalarning gumon qilinuvchi, ayblanuvchi, sudlanuvchi yoki mahkum foydasiga hal qilinishi zarurligidir. Ushbu qoida xalqaro huquqda "in dubio pro reo" prinsipi sifatida tanilgan bo'lib, jinoyat protsessida adolatni ta'minlashning muhim vositasidir.

Mazkur prinsipga ko'ra, ayblov tomoni tomonidan yetarli darajada isbotlanmagan holatlarda shaxs manfaatlari ustuvor hisoblanadi. Bundan tashqari, JPK 23-moddasida gumon qilinuvchi yoki ayblanuvchining sukut saqlash huquqi ham mustahkamlangan. Shaxs o'ziga qarshi ko'rsatma berishga yoki o'z aybsizligini isbotlashga majbur emas. Bu norma o'zini-o'zi ayblashga majburlashni taqiqlaydi hamda protsessual tenglikni ta'minlaydi. Ayniqsa, moddada nazarda tutilgan "agar shaxsning o'z aybini tan olganligi unga qarshi yagona dalil bo'lsa, u aybdor deb topilishi yoki jazoga tortilishi mumkin emas" qoidasi alohida ahamiyatga ega. Ushbu norma majburlash, ruhiy bosim yoki noqonuniy usullar orqali olingan iqrorliklarni hukm chiqarishning yagona asosi sifatida tan olishga yo'l qo'ymaydi. Natijada, dalillar tizimi obyektivlik, qonuniylik va ishonchlilik mezonlariga asoslanadi.

Xabeas korpus va aybsizlik prezumpsiyasi institutlari o'zaro chambarchas bog'liq bo'lib, bir-birini to'ldiradi. Agar xabeas korpus shaxsning jismoniy erkinligini himoya qilsa, aybsizlik prezumpsiyasi uning protsessual maqomi va sha'nini himoya qiladi. Birinchisi noqonuniy hib va qamoqdan himoya qiluvchi mexanizm bo'lsa, ikkinchisi noqonuniy jazolanishdan himoya qiladi. Demokratik jamiyatda ushbu ikki institutning samarali amal qilishi fuqarolarning davlatga bo'lgan ishonchini mustahkamlaydi. Chunki qonun ustuvorligi shunchaki normativ qoidalar yig'indisi emas, balki inson huquq va erkinliklarini real himoya qilish mexanizmlarining mavjudligi bilan belgilanadi. Shunday qilib, O'zbekiston Respublikasida Konstitutsiyaning 27-moddasi va Jinoyat-protsessual kodeksining 23-moddasi xabeas korpus hamda aybsizlik prezumpsiyasi institutlarini mustahkamlash orqali inson huquqlarini himoya qilishning mustahkam huquqiy asosini yaratadi. Bu normalarning to'liq va samarali qo'llanilishi demokratik-huquqiy davlatni shakllantirish, odil sudlovni ta'minlash va inson qadr-qimmatini oliy qadriyat sifatida qaror toptirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa.

Xulosa qilib aytganda, xabeas korpus instituti insonning fundamental huquq va erkinliklarini himoya qilishga qaratilgan eng muhim konstitutsiyaviy hamda protsessual mexanizmlardan biri hisoblanadi. Mazkur institutning tarixiy shakllanishi inson erkinligini davlat hokimiyatining asossiz aralashuvidan himoya qilish zaruratidan kelib chiqqan bo'lib, bugungi kunda u demokratik-huquqiy davlatning ajralmas tarkibiy elementi sifatida e'tirof etiladi. Ayniqsa, shaxsni noqonuniy ushlab turish, asossiz qamoqqa olish yoki erkinlikni cheklash holatlarining oldini olishda xabeas korpus instituti huquqiy himoyaning samarali vositasi bo'lib xizmat qiladi. Tadqiqot davomida aniqlanganki, xabeas korpus nafaqat shaxsning jismoniy erkinligini himoya qiladi, balki sud hokimiyati orqali ijro etuvchi organlar faoliyati ustidan nazorat o'rnatish imkonini ham yaratadi. Shu jihatdan mazkur institut hokimiyatlar bo'linishi prinsipi, qonun ustuvorligi va odil sudlovning amaliy ifodasi hisoblanadi. Davlatning shaxs erkinligini cheklashga oid har qanday qarori mustaqil sud nazoratidan o'tishi zarurligi fuqarolarning huquqiy xavfsizligini ta'minlaydi.

O'zbekiston Respublikasida xabeas korpus institutining milliy qonunchilikka joriy etilishi sud-huquq tizimini demokratlashtirish yo'lidagi muhim bosqichlardan biri bo'ldi. Xususan, Constitution of the Republic of Uzbekistanning 27-moddasida shaxsning erkinligi, daxlsizligi va sud qarorisiz erkinlikni cheklash mumkin emasligi mustahkamlanganligi mazkur institutning konstitutsiyaviy asosini tashkil etadi. Bu esa shaxs huquqlarini himoya qilishda sudning markaziy rolini yanada kuchaytiradi. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksining 23-moddasida mustahkamlangan aybsizlik prezumpsiyasi prinsipi xabeas korpus institutining mantiqiy davomi sifatida namoyon bo'ladi.

Chunki shaxs noqonuniy hibsdan himoya qilinishi bilan bir qatorda, uning aybi qonuniy tartibda isbotlanmaguncha aybsiz deb topilishi ham inson qadr-qimmatini va huquqlarining muhim kafolatidir. Barcha shubhalarning shaxs foydasiga talqin qilinishi, sukut saqlash huquqi hamda iqrorlikning yagona dalil sifatida tan olinmasligi kabi qoidalar jinoyat protsessining insonparvarlik va adolat tamoyillariga asoslanganini ko'rsatadi.

Bugungi globalashuv va huquqiy tizimlar modernizatsiyasi sharoitida xabeas korpus institutining ahamiyati yanada ortib bormoqda. Chunki inson huquqlarini ta'minlash masalasi davlatning ichki siyosati bilan cheklanib qolmay, xalqaro huquqiy standartlar bilan ham uzviy bog'liqdir. Shu bois mazkur institutni yanada takomillashtirish, uning amaliy qo'llanish samaradorligini oshirish hamda sud nazoratini kuchaytirish dolzarb vazifa bo'lib qolmoqda.

Yakuniy xulosaga ko'ra, xabeas korpus instituti va aybsizlik prezumpsiyasi demokratik jamiyatning huquqiy tayanch ustunlari hisoblanadi. Ularning samarali amal qilishi fuqarolarning shaxsiy erkinligi, huquqiy himoyasi va davlatga bo'lgan ishonchini mustahkamlaydi. Shu sababli mazkur institutlarni nazariy va amaliy jihatdan chuqur rivojlantirish O'zbekistonda inson huquqlari himoyasi va huquqiy davlat qurilishining ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – Toshkent: “O'zbekiston”, 2023.
2. O'zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksi. – Toshkent: Adolat, 2024.
3. Habeas Corpus Act 1679.
4. Universal Declaration of Human Rights. – United Nations, 1948.
5. International Covenant on Civil and Political Rights. – New York: United Nations, 1966.
6. European Convention on Human Rights. – Council of Europe, 1950.
7. William Blackstone. Commentaries on the Laws of England. – Oxford, 1765–1769.
8. A. V. Dicey. Introduction to the Study of the Law of the Constitution. – London, 1885.
9. Rustamboyev M.H. O'zbekiston Respublikasi jinoyat-protsessual huquqi. – Toshkent: TDYU nashriyoti, 2022.
10. Odilqoriyev X.T., Tulteyev I.T. Konstitutsiyaviy huquq. – Toshkent: Adolat, 2021.